

Սաֆարյան Վ.Ա.
**ՆՈՐԱՅԱՅՏ ՀԱՍՈՒՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ ՄԵՀՏԻՇԵՆ
ՉՅՈՒՂԻ ԶԱՐԱԲԼՈՒՐ ՎԱՅՐԻՑ**

1996 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին Արցախի պետական համալսարանի և Հայաստանի հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի արշավախումբը դաշտային-հետազոտական աշխատանքներ է կատարել Լեռնային Ղարաբաղի Մեհտիշեն գյուղի Քարաբլուր վայրում: Հետազոտությունը թույլ տվեց ի հայտ բերել նրանից դեպի արևմուտք և արևելք որոշ հեռավորության վրա գտնվող երկու դամբարանադաշտ: Արևմտյան դամբարանադաշտն իրենից ներկայացնում է մի ոչ բարձր, գաղիվայր բլրակ մեկ տասնյակ հողափոր թաղումներով, որոնց արտաքին նշաններն են հանդիսանում գերեզմանագրերի միջին չափսերով քարերը:

Արևելյան դամբարանադաշտը գտնվում է Քարաբլուրից 250 մետր դեպի արևելք և բաղկացած է դամբարանաբլուրների, կրոմլեխների և քարաբլուրային տիպի բազմաթիվ թաղումներից, որոնք մի քանի շարքերով հարավից-հյուսիս ձգվում են կաթնապարանքային ֆերմայից մինչև Բաղարա գետը: Ծայրամասային խոշոր հողաթմբերը սկիզբ են առնում վարելահողի եզրից և ձգվելով արևելքից դեպի արևմուտք, գտնվում են խոշալուի դամբարանադաշտի հետ մի գծի վրա, որոնց միջև հեռավորությունը 500-600 մետր է: Միայն հերկադաշտն է իրարից բաժանում այդ երկու դամբարանադաշտերը: Հմարավոր է պատմական ինչ-որ կապ կա այդ երկու հուշարձանների միջև, առավել ևս, որ դրանք ունեն ոչ քիչ ընդհանուր արտաքին նշաններ՝ մանր և խոշոր հողաթմբեր, քարածակ դամբարանաբլուրներ, սովորական գլաքարե ու կրաքարե կրոմլեխներ: Սակայն այդ հարցը պարզել հնարավոր կլինի միայն նորահայտ դամբարանադաշտի մանրագնին ուսումնասիրությունից հետո:

Մեր կողմից պեղվել է երկու դամբարան, մեկը՝ արևմտյան, մյուսը՝ արևելյան դամբարանադաշտում, որոնք պայմանականորեն նշագրել ենք, համապատասխանաբար, թիվ 1 և թիվ 2:

Թ.1 դամբարան. Տեղակայված է Քարաբլուրից դեպի հյուսիս-արևելք՝ ոչ մեծ բլրակի հյուսիսային լանջին, որը տեղաբնակների կողմից անվանվում է «Խեսայի խութ»: Երկաշերտը հանելուց հետո պարզվել է, որ դամբարանն իրենից ներկայացնում է մի հողափոր գերեզման առանց ծածկույթի, որի եզրերը նշագատվում են գերեզմանի պարագծով շարված միջին չափսերի յոթ քարեր: Դամբարանն ունի ուղանկյան ձև և ուղղված է հյուսիսից հարավ: Երա ներքին չափսերն են 155x74x60սմ (նկ.1): Մակերևույթից 60 սմ խորության վրա, համարյա գերեզմանի կենտրոնում գտնվում էր քայքայված կմախքը՝ ծախ կողքի վրա խիստ կծկված դիրքով, գլուխը դեպի հարավ-արևմուտք, դեմքը դեպի հյուսիս-արևմուտք, ձեռքերը գտնվում էին դեմքի մոտ: Ձեռքի մատների ոսկորների մեջ գտնվել է իլիկի ոսկրե գլխիկը: Կմախքից դեպի հյուսիս-արևմուտք 20-30 սմ հեռավորության վրա հայտնաբերվել են երեք կավանոթների մնացորդներ, որոնց բեկորները դիպչելիս փշրվում են: Գերեզմանի հյուսիսային պատի մոտ, որը շարված է հինգ ոչ մեծ գլխաքարերից, առաջին կմախքի համարյա ոտքերի մոտ, գտնվել են ստորին ծնոտի աջակողմային մասը՝ երեք ատամներով, և զանգուսկրի մնացորդները:

Թ.1 դամբարանի իրերի համալիր են կազմել իլիկի ոսկրե գլխիկը, մածուկից պատրաստված 50, երկու բրոնզե և մեկ սարդիոնե ուլունքները, սև օբսիդիանից պատրաստված կախազարդ-հուտուքը և սև ողորկված ու դարչնագույն խեցեղենի բեկորները:

Իլիկի գլխիկը կոնաձև է, պատրաստված է խոշոր եղջերավոր անասունի վերջույթի կողոսկրից, տրամագիծը՝ 4 սմ: Ոսկրե իլիկները լավ հայտնի են Ռեդկին-Լագերի, Ստեփանակերտի, Ջարխեջի, Գոլովիճույի, Խրտանոցի և Հայաստանի մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի մյուս հուշարձանների գտածոներից¹:

Ուլունքների հիմնական զանգվածը պատրաստված է սպիտակ մածուկից: Դրանք ունեն կոնանման, երկկոնուս, գլանային, եռանկյունի, տակառանման և այրիզայի ձևեր՝

լայնակի և երկայնակի փորագիր նախշերով: Նրանց մեջ առանձնապես աչքի է ընկնում համեմատաբար մեծ, սնկաձև ուլունքը, որի «գլխարկը» նախշազարդված է զուգահեռ հորիզոնական գծերի երկու գոտիով, որոնց միջև գտնվող տարածությունը լցված է ուղղահայաց գծերով: Նմանատիպ ուլունքներ են հայտնաբերվել Նորադուզում², Թեյշեբահինում³, Արթիկում⁴, Օշականում⁵, Թրիալեթիում⁶, Մինգեչաուրում⁷, Հայաստանի ու Անդրկովկասի այլ հուշարձաններում, որոնք վերաբերվում են երկաթե վաղ և լայն տարածման դարաշրջանին:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում սև օքսիդիանից պատրաստված մրճիկաձև կախազարդ-հուռուկքը, որի նման օրինակները մեզ հայտնի չեն: Երկարությունը 2,5 սմ է, լայնությունը՝ 1 սմ մի կողմից, 0,5 սմ՝ մյուս կողմից:

Խեցեղենը ներկայացնում են առանց զարդանախշերի խոշոր գավաթի բեկորները, որն ունի թրծված սև գույնով մակերես հետ ծալված բոլորապասկ, անցքեր ունեցող թեքքի կանթեր: Մյուս գավաթը դարձնագույն է ստորին մասում մրի հետքերով: Նման գավաթները բնորոշ են Հայաստանի մ.թ.ա. IX-VIII-րդ դարերի հուշարձաններին⁸:

Թ.2. դամբարան: Քարաբլուրից դեպի հարավ-արևելք, «Ձեզվան» կոչվող վայրում է գտնվում, ինչպես վերը նշվեց, արևելյան դամբարանադաշտը: Մեր պեղած դամբարանը գտնվում է երկու մեծ դամբարանաբլուրների արանքում: Այն իրենից ներկայացնում է մի քարե արկղ, որը կողմնորոշված է հյուսիսից դեպի հարավ: Նրա շուրջը խառնիխուռն թափված են խոշոր գլխաքարեր, որոնք հավանաբար յուր ժամանակին լցված են եղել նրա վրա (նկ.2): Հետաքրքիր է, որ Խոջալուի դամբարանադաշտի քարածածկ դամբարանաբլուրները նույնպես գտնվում են հողե մեծ դամբարանաբլուրների արանքում:

Քարե արկղի արևելյան և արևմտյան պատերը կառուցված են յուրաքանչյուրը մեկ խոշոր կաղաքարային բեկորից, հյուսիսային պատը՝ մեկ խոշոր մենաքարից՝ ծածկի մի մասը կազմող «քիվով», իսկ հարավայինը՝ միջին չափսերի հինգ գետաքարից: Ներքին չափսերն են. 180x100x100 սմ: Քարե արկղը համարյա կիսով չափ լցված էր հողով ու քարերով: Մատերի վերին եզրից 1 մ խորությամբ վրա հայտնաբերվել են մարդկային առանձին ոսկորներ՝ խեցեղենի բեկորներ, մածուկի և սարդիոնի ուլունքներ, ածխի կտորոտանքներ մարդու ատամների հետ խառնված: Խցիկի ներսում հողը փորփրված էր, բոլոր ոսկորները վնասված, ինչը հնարավորություն չի տվել որոշել կմախքի դիրքը: Դրա հետ միասին, դամբարանում գտնված 115 ատամները ցույց են տալիս, որ դա կոլեկտիվ թաղում է:

Դամբարանային գտածոն կազմված էր զարդարանքի իրերից, երկաթե դաշույնից և խեցեղենի բեկորներից:

Դամբարանի թվագրման համար առանձնահատուկ հետաքրքրություն ունի երկաթե դաշույնը: Այն իրենից ներկայացնում է մի տափակ, կոփածո շեղք, որի վերին մասն ավարտվում է շրջանակն ամրացնելու համար երեք անցք ունեցող կոթառ: Դաշույնն ուղիղ է, միասայր: Շեղքի երկարությունն է 15 սմ, կոթառինը՝ 6,5 սմ, շեղքի առավելագույն լայնությունը՝ 1,6 սմ: Կոթառավոր երկաթե դաշույնները լայնորեն տարածված են եղել Հայաստանում սկսած վաղ երկաթե դարից, և պահպանվել են մինչև երկաթի լայն տարածման ժամանակաշրջանը: Դրանք հայտնի են Արթիկի, Անի-Պեմզայի⁹, Լենինականի¹⁰ (Գյումրի), Աստղածորի¹¹, Նորադուզի, Մուխանի, Գուլվինոյի¹², հուշարձանների գտածոներից: Երկաթե դաշույնի բեկորների հետ միասին հայտնաբերվել է մեջտեղում արտահայտված կող, նեղ մասում անցք ունեցող մի բրոնզե սեղանաձև թիթեղիկ, ինչպես նաև մի ոչ մեծ բրոնզե պահուսակ:

Թիթեղի ներսի կողմում հստակորեն նշմարվում է ժանգը, որը հուշում է, թե թիթեղիկն ըստ երևույթին, ծառայել է որպես դաշույնի կոթառի շրջանակ: Տարբեր մետաղների այդպիսի զուգակցումը բնորոշ է Հայաստանի վաղ երկաթե դարի հուշարձաններին¹³:

Չարդարանքի առարկաները կազմում են Հայաստանի մ.թ.ա. IX-VI-րդ դդ դամբարանային սովորական հավաքածուները: Գերեզմանում գտնվել է հեռացվող ծայրերով քունքային օղ և կլոր հատույթով բրոնզե բարակ լարից պատրաստված ականջօղ, վարդագույն և կարմիր սարդիոնից, երկնագույն և սպիտակ մածուկից, բրոնզե

թիբեղից ու ապակենման զանգվածից պատրաստված բազմազան գլխածև, երկկոն և կլոր ձևի բազմաթիվ ուլունքներ: Դրանք բոլորն էլ լավ հայտնի են Հայաստանի ու Անդրկովկասի ուշ բրոնզե դարից մինչև երկաթի լայն տարածման դարաշրջանին պատկանող զանազան հուշարձաններից: Ուլունքների մեջ առանձնապես իր նրբագեղությամբ աչքի է ընկնում կապույտ մածուկից պատրաստված տակառածև ուլունքը, որը դրվագված է կապույտ ակներ ունեցող սպիտակ ոլորակներով: Երևան գալով երկաթե դարի սկզբներին, այդպիսի ուլունքները երկար ժամանակ գործածվել են առանց էական փոփոխությունների¹⁴:

Ուշագրավ են վերին մասում հանգույցով ավարտվող երկար կանոն ունեցող բրոնզածույլ տանձածև կախազարդերը: Համանման կախազարդերը հայտնի են Լեռնային Ղարաբաղի Դաշբուլաղ գյուղի դամբարաններից և թվագրվում են մ.թ.ա. XII-XI-րդ դդ¹⁵:

Որոշակի հետաքրքրություն է ներկայացնում երկաթե փոքրիկ գոտկակալը, որն ունի քառաթև աստղի ձև: Նման գոտկակալներ նույնպես տարածված են Հայաստանի և Անդրկովկասի վաղ երկաթե դարի հուշարձաններում և արձանագրվել են Լոռի-Բերդում¹⁶, Օշականում¹⁷, Արթիկում¹⁸:

Խեցեղենը ներկայացված է զանազան անոթների բեկորներով: Նրանց թվում կա դեպի ներս թեթևակի բեկված եզրապսակով, սև ողողված, հարթահատակ զավթի կտորներ: Պնակի եզրապսակից ցցված է սեղանածև խուլ ելունը: Կան մուգ-դարչնագույն կավից պատրաստված պնակներ հետ բեկված ձևավոր եզրապսակով, գորշ կավից պատրաստված զավթի մաս՝ կոչակային կրկնատակով ու կլոր հատությամբ բռնակ, լայն ու հարթ հատակ ունեցող, անբռնակ մեծ կճուճի բեկորները, որն ունի լայն փոր և խիստ հետ բեկված եզրապսակով ավարտվող երկար վիզ: Նշված խեցեղենը իր զուգահեռներն ունի Հայաստանի վաղ երկաթե դարի հուշարձաններում:

Հայտնաբերված նյութի փոքրաքանակ և հատվածական լինելը հնարավորություն չի տալիս լրիվ ծավալով բնութագրել նորահայտ դամբարանադաշտերը: Դրա հետ միասին, երկու դամբարանի հնագիտական համալիրների մասնական վերլուծությունը թույլ է տալիս Զարաբլուրի արևելյան դամբարանադաշտը թվագրել մ.թ.ա. XI-IX-րդ դդ, իսկ արևմտյանը՝ մ.թ.ա. IX-VIII-րդ դդ:

1. С.А.Есаян. Древняя культура племен северо-восточной Армении (III-1 тыс. до н.э.). Ереван 1976г с. 205
2. А.А.Мартirosян. Раскопки в Головино. Ереван 1954г с. 84-85
3. А.А.Мартirosян. Город Тейшебани. Ереван 1961г с.64-65
4. Т.С.Хачатрян. Древняя культура Ширака. Ереван 1975г с. 242-243
5. С.А.Есаян, А.А.Калантарян. Ошакан 1. Ереван 1988г Табл. IXXV, 7
6. Б.А.Куфтин.Археологические раскопки в Тriaлетии,Тбилиси 1941г с.55-57
7. Ш.Г.Садыхаде. Древние украшения Азербайджана. Баку 1971г. табл. XXVII и след.
8. С.А.Есаян, А.А.Калантарян. Ошакан 1 с. 99-100, Т.С.Хачатрян. Древняя культура Ширака с. 244-245
9. Т.С.Хачатрян. Древняя культура Ширака с. 233-234
10. А.А.Мартirosян. Армения в эпоху бронзы и раннего железа.Ереван, 1964 113, 132, 196
11. А.О.Мнацаканян. Раскопки на осушенной территории оз. Севан. СА вып. XXIII, 1955 с. 186-187
12. А.О.Мнацаканян. Археологические раскопки могильников в селении Головино, Труды ГИМА, вып. У, 1959г., с. 18, 19
13. М.Н.Погребова. Иран и Закавказье в раннем железном веке. М., 1977г., с. 78, 147; А.А.Мартirosян. Армения в эпоху ..., с. 289;



Դամբարան 1



Դամբարան 2

14. Т.С.Хачатрян. Древняя культура... с. 242-244; А.А.Мартirosян. Рас. в Головино. с. 84-85, его же Армения в эпоху бронзы... с. 210, Б.А.Куфтин. Археологические раскопки в Триалети с. 56-57
15. Յոյ.Ա.Ասրյան, Հնագիտական նորահայտ նյութեր Լեռնային Ղարաբաղից. «ԼՀԳ» 1982թ., էջ., 96:
16. С.Г.Деведжян. Лори-Берд Ереван 1981г, с. 63, табл. XXV, II
17. С.А.Есаян, А.А.Калантарян. Ошакан 1 Табл. ХСVІІ, 5
18. Б.А.Куфтин. Археологические раскопки в Триалети, табл. XXIV

Сафарян В.А.

**Новонайденные археологические материалы из местечка
Караблур села Мектишен.**

Резюме

В июле- августе 1996 г. в местечке Караблур села Мектишен Аскеранского района, были выявлены два некрополя. Раскопки двух погребений на восточном и западном некрополях дали археологический материал, позволяющий сделать вывод о том, что эти погребения относятся к XI-IX и IX-VII вв. до н.э. и имеют историческую связь с культурой ходжалинского могильника.

Safarian V.A.

***New-found archeological materials from the village
Mektishen, the place Karablour.***

SUMMARY

In July-August of 1996 two tombs were unearthed in the place Karablour, village Mektishen of Askeran region. The diggings of these two interments on eastern and western tombs have given archeological material, which helps us to draw a conclusion, that the interments concern to XI-IX and IX-VIII centuries B.C. and have historical connection with the culture of Hodjalous tomb.